

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра теоретичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ
В МОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Ірини МАКУЛЕВИЧ

4 курсу денної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Ольга УГРИН

Рецензент:

кандидат психологічних наук, доцент

Олександра КУЗЬО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« 1 » травня 2023 р., протокол № 11

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів

2023

АНОТАЦІЯ

Макулевич Ірина Павлівна. Психологічний аналіз батьківсько-дитячих стосунків в умовах військового часу.

Дипломна робота присвячена психологічному аналізу взаємин між батьками та дітьми у період військового часу.

У роботі проведено аналіз наукових джерел, представлені теоретичні основи та особливості взаємодії між батьками та дітьми.

Описані різноманітність стилів виховання, важливість сімейних цінностей та причини дисгармонії в батьківсько-дитячих взаєминах.

У роботі досліджуються вплив труднощів та стресових ситуацій, пов'язаних з війною, на психологічний стан батьків та їхні стосунки з дітьми.

Проведено емпіричне дослідження серед молоді за допомогою методики оцінки сімейних цінностей Ш. Шварца, поведінки батьків і відношення підлітків до них Е. Шафера та методики PARI Є. С. Шефера та Р. К. Белла. В процесі дослідження було проведено аналіз отриманих даних, кореляційний аналіз та порівняльний аналіз сімейних відносин між особами, які відчувають занепокоєння під час війни і тими, хто його не відчуває. Запропоновано рекомендації задля покращення та побудови теплих та довірливих стосунків між батьками та дітьми.

Ключові слова: батьківсько-дитячі стосунки, стиль виховання, сімейні цінності, батьківська позиція, стереотипи, психологічний клімат, воєнний час, сімейні ролі.

Рецизент: кандидат психологічних наук, доцент Олександра КУЗЬО.

ANNOTATION

Makulevych Iryna Pavlivna. Psychological analysis of parent-child relations in wartime conditions.

The thesis is devoted to the psychological analysis of the relationship between parents and children during wartime. The paper analyzes scientific

sources, presents theoretical foundations and features of interaction between parents and children. The variety of parenting styles, the importance of family values, and the causes of disharmony in parent-child relationships are described. The work examines the impact of war-related difficulties and stressful situations on the psychological state of parents and their relationship with their children.

Empirical research was conducted among young people using the method of assessing family values by S. Schwartz, the behavior of parents and the attitude of adolescents towards them by E. Schafer, and the PARI method by E. S. Schaefer and R. K. Bell. In the process of the research, an analysis of the obtained data, a correlation analysis and a comparative analysis of family relations between persons who experience anxiety during the war and those who do not, were carried out. Recommendations are offered to improve and build warm and trusting relationships between parents and children.

Key words: parent-child relationship, parenting style, family values, parental position, stereotypes, psychological climate, wartime, family roles.

Reviewer: candidate of psychological sciences, associate professor Oleksandra KUZYO.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ	8
1.1. Загальна характеристика батьківсько-дитячих стосунків	8
1.2. Структура, особливості батьківсько-дитячих стосунків	13
1.3. Вивчення особливостей розвитку батьківсько-дитячих стосунків у сім' в час російсько-української війни	17
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ	22
2.1. Характеристика вибірки та методик емпіричного дослідження	22
2.2. Описовий аналіз даних	33
2.3. Кореляційний аналіз даних	43
2.4. Порівняльний аналіз даних	47
2.5. Рекомендації щодо збереження цілісної взаємодії між батьками та дітьми в умовах військового часу	50
Висновки до розділу 2	53
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із найважливіших напрямків роботи педагога й психолога є робота з сім'ями, зокрема, допомога у гармонійному розвитку дитини засобами ефективних дитячо-батьківських стосунків. І нині багато батьків стикаються з проблемами у вихованні дитини у зв'язку з відсутністю педагогічної та психологічної грамотності.

У сімейному середовищі поєднуються особистісні особливості батьків, умови, в яких живе сім'я, стиль виховання та інше. Стиль життя сім'ї дуже впливає в розвиток особистості дитини, особливо – у важких обставинах, спричинених зовнішніми та внутрішніми факторами.

У психологічній та педагогічній літературі сімейним проблемам присвячено велику кількість досліджень. Аналізу взаємовідносин дітей та батьків присвячено велику кількість іноземних та вітчизняних психологічних досліджень у рамках різноманітних методологічних підходів. При цьому вивчення та корекція дитячо-батьківських стосунків не втрачає своєї актуальності й донині.

Серед вітчизняних дослідників, які присвятили свою працю питанням взаємин усередині сім'ї, є В. Сухомлинський, Н. Булатевич, С. Корнійчук, О. Олійник; іноземних – З. Фройд, Е. Еріксон, Дж. Белскі, Д. Шеффер, Н. Боуен та інші.

Водночас проблематика психологічного аналізу батьківсько-дитячих стосунків в умовах військового часу є малодослідженою.

Метою дослідження є з'ясувати психологічні особливості батьківсько-дитячих стосунків в мовах військового стану.

Для реалізації мети дослідження визначені наступні **завдання**:

- 1) охарактеризувати батьківсько-дитячі стосунки;
- 2) визначити структуру та особливості батьківсько-дитячих стосунків;
- 3) проаналізувати особливості розвитку батьківсько-дитячих стосунків у сім'ї;

4) обґрунтувати програми емпіричного дослідження вибору методик для аналізу батьківсько-дитячих стосунків;

5) проаналізувати та інтерпретувати отримані результати дослідження;

6) окреслити рекомендації щодо збереження цілісної взаємодії між батьками та дітьми в умовах військового часу.

Об'єкт дослідження – батьківсько-дитячі стосунки.

Предмет дослідження – особливості батьківсько-дитячих стосунків в умовах війни.

Гіпотези дослідження:

1. Ймовірно, що найважливішими у виховній тактиці батьків, діти відзначають позитивний інтерес з боку батьків та автономність.

2. Ймовірно, що існує взаємозв'язок між поведінкою батьків до дитини та сімейними цінностями.

3. Ймовірно, що існують відмінності у стосунках між батьками та дітьми в залежності від рівня занепокоєння під час війни.

Теоретично-методологічні засади дипломної роботи ґрунтуються на загальних принципах логіки, об'єктивності, які передбачають науково-критичне використання різноманітних джерел для опису і аналізу подій та явищ. Жоден із принципів не може претендувати на роль єдиного способу опрацювання такого комплексного феномену, як психологічний аналіз батьківсько-дитячих стосунків в умовах військового часу. Однак у своїй сукупності вони дозволяють зробити необхідний аналіз, для кращого розуміння якого були використані: психоаналітична теорія Фрейда З., епігенетична теорія Еріксона Е., теорія прив'язаності Боулбі Дж., теорія соціального наuczіння Бандури А. та ін.

Методика дослідження. Для виконання поставлених завдань в роботі використано наступні методи:

- теоретичні - аналіз, систематизація, узагальнення, які дозволяють опрацювати наукові та навчально-методичні джерела, проаналізувати

теоретичні засади та методичні особливості аналізу батьківсько-дитячих стосунків;

- емпіричні - спостереження, опитування (методика «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» Е.Шафера, методика PARIE. С. Шефера та Р. К. Белла, методика дослідження сімейних цінностей Ш. Шварца).

- методи математико-статистичної обробки даних - описова статистика, кореляційний (лінійна кореляція Пірсона), порівняльний (t- критерій Стьюдента) аналіз. Здійснювались з використанням програми SPSS 26.

Наукова новизна і практичне значення дослідження полягає в тому, що здійснено системний теоретичний та практичний аналіз основ проблеми розвитку батьківсько-дитячих стосунків в умовах воєнного часу, теоретично обґрунтовано рекомендації для збереження цілісної взаємодії між батьками та дітьми в умовах військового часу. Положення і висновки дають можливість краще зрозуміти характер розвитку батьківсько-дитячих стосунків в умовах військового часу через призму психології. Це, в свою чергу, дозволить створити психокорекційну програму у роботі з сім'єю та надати відповідні практичні рекомендації для соціальних працівників, дитячих психологів.

База дослідження: емпіричне дослідження проводилось у першій декаді лютого 2023 року, у вигляді Google форми. В опитуванні прийняло участь 44 досліджуваних віком від 18 до 24 років.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

1.1. Загальна характеристика батьківсько-дитячих стосунків

Проблема емоційного самопочуття дітей у сім'ї є однією із найактуальніших, оскільки позитивний емоційний стан належить до найважливіших умов розвитку особистості. Безліч факторів, таких як склад сім'ї, психологічний клімат, стиль виховання, особливості дитячо-батьківських відносин здійснюють безпосередній вплив на розвиток та становлення особистості дитини. У сім'ї людина набуває першого досвіду спілкування, здатність розуміти переживання близьких та співчувати їм, тому сімейним факторам належить значна роль розвитку кожного індивіда.

Під дитячо-батьківськими стосунками у цьому дослідженні ми будемо розуміти систему різноманітних почуттів батьків до дитини та дитини до батьків, поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні в системі «батьки-дитина», особливостей сприйняття розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків батьками.

Аналізу взаємовідносин дітей та батьків присвячено велику кількість іноземних та вітчизняних психологічних досліджень у рамках різноманітних методологічних підходів.

Щонайперше розглянемо підходи до вивчення дитячо-батьківських стосунків, запропоновані іноземними спеціалістами. Теорія прихильності Боулбі [45; 46] передбачає, що на дитячо-батьківські стосунки найбільше впливає якість прихильності, яка виникає між матір'ю та дитиною.

Роє А. та Сігельман М. виділили 6 типів дитячо-батьківських стосунків:

- відкидання (при такому типі батьківського ставлення дитина відчувається відкинутою);
- байдужість (дитина відчувається непотрібною батькам);

- гіперопіка (дитина відчуває постійну, болісну увагу батьків);
- надвимогливість (дитина відчуває постійний тиск від вимог батьків);
- стійкість (дитина відчуває стабільну підтримку від батьків);
- активна любов (дитина відчуває любов батьків) [49].

Із зазначених типів лише два останні типи забезпечують гармонійний розвиток особистості дитини, а перший є найбільш травмуючим, оскільки викликає підвищений рівень тривоги та агресивності.

Відповідно до психоаналітичної теорії Фройда З. [47], відносини між дитиною та матір'ю визначають особистість дитини та впливають на весь її життєвий шлях. Головним чинником у дитячо-батьківських стосунках, на думку Фройда З. [47], виступає ступінь прийняття чи заперечення матір'ю дитини, рівень її прагнення реалізувати її бажання і задовольняти потреби належним чином.

Шафер Е та Бел Р. запропонували динамічну двофакторну модель батьківських стосунків, основними чинниками якої є емоційний фактор (любов-ненависть) та поведінковий фактор (автономія-контроль) [8].

Епігенетична теорія Еріксона Е. [48] визначає батьківсько-дитячі стосунки через поєднання чуттєвої турботи та відчуття довіри, а основною кризою батьківсько-дитячих відносин вчений вважає неминучий конфлікт сепарації та індивідуалізації.

Сім'ю як емоційне поле, у якому кожен член займає певну позицію, що залежить від порядку народження, та виконує властиві їй функції, розглядав Боуен М. [44].

Системний підхід визнає, що батьки впливають на своїх дітей. Але Шеффер Д. також підкреслює, що, по-перше, діти впливають на поведінку батьків і вибір їхньої виховної практики, а по-друге, сім'я є складною соціальною системою, тобто мережею взаємних (реципрокних) взаємовідносин та альянсів, яка постійно розвивається та піддається сильному впливу суспільства та культури [51].

На переконання Белски Дж. [43], сім'я має низку характеристик: поведінка та розвиток дитини, батьківські характеристики (особистісний ресурс батьків), джерела стресу та підтримки, що взаємовпливають один на одного. При цьому вплив може здійснюватися як безпосередньо, так і опосередковано. Як прямий вплив можна розглядати відносини «мати – дитина», а як непрямий – вплив батька на ці відносини.

Так, благополучні стосунки між подружжям, як і співробітництво у реалізації виховних стратегій, надають позитивний вплив на дитину[43]. Водночас і дитина може прямо впливати на одного з батьків (наприклад, виявляючи непокору вимогам) і побічно на відносини між батьками).

При цьому Белскі Дж. підкреслює ускладнення сім'ї як системи при включенні додаткових родичів: сиблінгів або старшого покоління. Одним із найважливіших результатів такого системного підходу до сім'ї є необхідність відходу від звичної схеми «мати-дитина» на користь більш цілісного погляду всіх членів сім'ї. При цьому необхідно враховувати, що сім'я не є статичною структурою і перебуває у постійному розвитку, хоча б через розвиток індивідуальності кожного її члена та відповідно змінюється їх взаємодія та взаємовплив [47].

Поніманська Т. виділяє такі характеристики батьківсько-дитячих стосунків: прийняття (лояльність), яка проявляється у готовності батьків до відтворення і підтримки неординарних проявів активності дитини; неприйняття(відчуження), яка виявляється у формі відторгнення батьками неординарних проявів дитини. Збільшення дистанції в стосунках з боку дорослого викликає у дитини відповідну реакцію дистанціювання, відчуження [26].

Аналіз особливостей батьківсько-дитячих стосунків доводить, що визначальною в них є батьківська позиція, яка проявляється у типі ставлення батьків до дитини та використанні пріоритетних стилів виховання; батьківське ставлення до дитини відіграє ключову роль у формуванні батьківсько-дитячих стосунків і ставлення дитини до батьків.

У сучасній науці батьківське ставлення розглядають «як систему різноманітних почуттів та учинків дорослих людей по відношенню до дітей. З психологічної точки зору батьківське ставлення – це педагогічна соціальна настанова по відношенню до дітей, яка включає в себе раціональний, емоційний та поведінковий компоненти» [26, с. 265]. Останнім часом увагу науковців зосереджено на значущості сімейного виховання та батьківського ставлення у формуванні особистості дитини. Зокрема, психологічні особливості виховання та визначено типи порушень батьківського ставлення в сім'ях працівників органів внутрішніх справ [26, с. 265].

Провідними характеристиками батьківсько-дитячих стосунків є: батьківська позиція, яка визначається особливостями емоційного прийняття дитини, мотивами і цінностями виховання, проявами рольової батьківської поведінки, ступенем готовності до батьківства і задоволеності ним; стиль сімейного виховання, що характеризується параметрами емоційних відносин, стилем спілкування і взаємодії, ступенем задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю і ступенем послідовності в його реалізації [19, с. 118].

В основі більшості західних теорій і підходів, вікова динаміка дитячо-батьківських стосунків зводиться до руху від вираженої залежності дитини, до емоційної самодостатності і рівноправним стосункам від учасників взаємодії (психоаналітичний напрям, теорія прив'язаності, біхевіоризм, теорія соціального научіння, гуманістичний підхід). Визначення змісту батьківської позиції виявляє наступні тенденції: протиріччя, подвійність, неоднозначність, внутрішня конфліктність (Фройд З., Фромм Е., Боулби Дж., Віннікот Д., Роджерс К. та інші) [13, с. 106].

Водночас, головною характеристикою батьківських стосунків є любов, яка визначає довіру до дитини, радість і задоволення від спілкування з нею, безумовне прийняття, цілісне відношення до неї. З іншого боку батьківські стосунки характеризуються вимогами і контролем, необхідністю,

прищеплення суспільних норм поведінки, виховання соціальних навиків. Не дивлячись на відмінність в термінології ця подвійність (задоволення і дійсність, любов і контроль, безумовність і умовність та ін.), простежується в більшості описів батьківських стосунків.

У сімейному середовищі поєднуються особистісні особливості батьків, умови, в яких живе сім'я, стиль виховання та інше. Стиль життя сім'ї дуже впливає на розвиток особистості дитини.

Виховання у ній здійснюється за всіма напрямками. Це – фізичне, естетичне, трудове, розумове та моральне виховання дітей, яке видозмінюється у міру їх дорослішання.

Основна мета сімейного виховання – це розвиток таких важливих якостей особистості, які допоможуть їй впоратися з труднощами, які виникатимуть у житті. Важливими завданнями у вихованні є розвиток творчості, інтелекту, культури, фізичного здоров'я, первинного досвіду трудової діяльності, щастя та благополуччя – все це залежить від сім'ї. Саме батьки – перші вихователі – надають великий вплив на свою дитину з перших днів її життя.

Стиль виховання як стиль взаємовідносин дитини на сім'ї, характеризується ступенем турботи, контролю та опіки, тісні емоційні взаємини між батьками та дитиною (емоційно теплий – емоційно холодний), характером управління поведінкою дитини батьками (авторитарна, ліберальна, демократична), кількістю заборон (послаблювальний або обмежувальний).

Актуальність проблеми впливу стилів сімейного виховання на формування особистості дитини визначається тим, що міжособистісні стосунки в сім'ї, зокрема – дитячо-батьківські, особливо впливають на формування особистості та поведінки дітей.

Сім'я може бути як позитивним, так і негативним чинником виховання. Саме в сім'ї дитина має отримати справжню любов та турботу, відчувати себе

захищеною. Батькам необхідно усвідомлювати відповідальність, яку вони несуть у процесі формування дитини як цілісної особистості.

Підлітковий вік – один із найскладніших періодів. Змінюються інтереси, погляди на навколишній світ та на себе. Змінюється світогляд. Діти у цьому віці найбільш сприйнятливі та чутливі до всього, що їх оточує, тому необхідно, щоб саме в цей період дитина зростала та виховувалася у сприятливій сімейній атмосфері. Батьки, на цей період, найбільш уважно повинні підходити до виховання дитини.

Саме цінності сім'ї відіграють величезну роль у вихованні підлітка. Найбільш ефективними у вихованні є такі цінності як: духовні, культурні та моральні [36, с. 7]. Саме вони допомагають сформувати у підлітка правильні погляди на життя.

1.2. Структура й особливості батьківсько-дитячих стосунків

Нині найбільш поширеним є підхід, в якому сім'я розуміється як єдина група, як функціонально-існуюче ціле, як система, що має властивості постійної зміни, активного регулювання, відкритості[42, с. 12]. І з точки зору такого підходу, сім'я є цілісною системою, що виконує ряд функцій, які слугують для повного задоволення потреб суб'єктів, які входять до сім'ї, що володіє внутрішніми та зовнішніми кордонами та ієрархічною рольовою структурою відносин.

У кожній сім'ї, як у рольовій структурі, існує система розподілу ролей. Прийняття ролі визначається рівнем відповідальності за її виконання, тобто розвиненістю операційно-технічного та мотиваційного компонентів рольової поведінки, а також рівнем рольової конфліктності – існуючої у свідомості людини неузгодженості моделей поведінки, необхідним для програвання ролі.

Рольова структура сім'ї визначає, що і як, коли та в якій послідовності члени сім'ї повинні виконувати, реалізуючи взаємини один із одним. Звідси

впливає, що сімейні ролі – це стійкі функції сімейної системи, закріплені за кожним із її членів.

Однак, окрім актуальної поведінки, до визначення «роль» входять також соціальні установки, переконання, цілі, почуття, бажання, цінності та дії, очікувані або приписувані. Сімейна роль виступає як конкретизація соціальних ролей дітей та батьків, матері та батька, чоловіка та дружини тощо.

Наявність тієї чи іншої сімейної ролі у суб'єкта безпосередньо залежить від його місця внутрішньо-сімейної спільноти та виконуваних ним функцій. Ролі діляться, насамперед, на дитячі (син, дочка, брат, сестра), батьківські (мати, батько), подружні (дружина, чоловік), внутрішньопоколінні (старший, молодший) та міжпоколінні (дідусь, бабуся).

Роль є нормативно схваленим способом поведінки, очікуваним від суб'єкта, що перебуває в певній позиції у структурі громадських і міжособистісних відносин. Роль виступає детермінантом того, хто і як реалізує сімейні функції. Тобто це – певна сукупність зразків (патернів) поведінки, почуттів і переживань, приписуваних чи очікуваних від індивіда, що відіграє роль, і навіть конкретний обсяг знань, переконань та уявлень, потрібних для виконання цієї ролі.

Вивчення специфіки сім'ї та хто які в ній ролі виконує, з урахуванням їх соціально-історичної ретроспективи показало, що дисонанс між рольовими очікуваннями (експектаціями) та рольовою поведінкою виступає значним фактором, що сприяє руйнуванню внутрішньосімейних стосунків, порушенню нормального перебігу процесів, пристосування членів сім'ї один до одного та провокуючим ситуації міжособистісної напруженості.

Виконання сімейної ролі залежить від виконання низки умов, передусім – від правильного формування рольового образу. Індивід повинен чітко уявляти собі, що означає бути чоловіком або дружиною, старшим у сім'ї або молодшим, якої поведінки чекають від нього, які правила, норми чекають від нього, які правила, норми диктують йому ту чи іншу поведінку.

Для того, щоб сформулювати образ своєї поведінки, індивід повинен точно визначити своє місце та місце інших у рольовій структурі сім'ї [42, с. 47]. У просторі сім'ї подружні стосунки первинні за походженням, вони створюють основу її функціонування та розвитку.

У відсутності балансуєчого впливу батька на сімейну структуру, його взаємодії з дитиною, материнська роль аномально зростає. Її вплив на процес становлення психіки дитини стає надмірним, у розпорядженні дитини виявляється недостатньо широкий набір альтернативних способів поведінки у нього не формується здатність здійснювати їхній вибір при побудові відносин. У сім'ї стає очевидним факт залежності матері від дитини, яка замінює їй усіх інших, які могли б задовольнити її емоційну прихильність. У такому випадку має місце невротичний симбіоз матері та дитини. Зараз жінки все рідше проводять своє життя біля дому і все більше часу приділяють просуванню службовими сходами, основною метою бачать примноження капіталу, завоювання незалежності тощо. Ці зміни містять у собі відповідні проблеми, які важко вирішити.

Парадокс полягає, насамперед, у тому, що жінки часто не прагнуть виконувати цю нову для них роль. До найбільш негативних результатів наводить відсутність батька у дітей старшого віку – в цьому випадку у хлопчика немає в наявності прикладу чоловічої поведінки, тоді як дівчинка позбавляється можливості сприйняття зразка поведінки суб'єкта протилежної статі, що в майбутньому може суттєво ускладнити їй процес побудови стосунків із чоловіками.

Щасливішими у сімейному житті відчувають себе жінки, для яких характерні когнітивна простота та схильність до симбіозу у відносинах у поєднанні з почуттям залежності та несамостійності. Спостерігається відсутність чітких кордонів між чоловічими та жіночими сімейними ролями та функціями, переважання операційних характеристик при описі відносин із дитиною, суперечливий характер стосунків із батьками.

Фактично, сімейні ролі є системою свідомих і несвідомих очікувань членів сім'ї один від другого. Основними характеристиками здорових ролей є гнучкість, тривалість, відповідність потребам різних стадій розвитку сім'ї та дитини. Із появою дитини структура сім'ї змінюється. У ній виділяються ролі, пов'язані з доглядом за дитиною, а також ролі, які виконуються в сім'ї самою дитиною. Дитячі ролі мають значення для сім'ї загалом і надають значний вплив для розвитку дитини.

Психологічний клімат та особливості виховання у сім'ї відіграють вирішальну роль у формуванні особистості дитини. Окрім того, стосунки в сім'ї між батьками та батьками і дітьми продовжують впливати як протягом дитинства, так і у подальшому дорослому житті суб'єкта. Змістовна та емоційна сторона цих стосунків, їх форми, функції можуть змінюватися, проте їх значимість залишається постійно високою, навіть для зрілої особистості. Дитячо-батьківські стосунки входять до однієї з підсистем сім'ї і, як і сім'я загалом, мають свою рольову структуру. Феномен взаємозалежності сімейних відносин дозволяє скласти їх характеристику, вивчаючи ролі, які виконує у сім'ї дитина [31; 41].

Особливості будови особистості відбивають структуру тих міжособистісних взаємин, які повторюються протягом її життя найчастіше. У ситуаціях взаємодії з різними людьми дитина змушена виконувати різні ролі, які згодом поєднуються всередині її особистості. Рольовий репертуар набувається дітьми зі спостережень за батьками, знайомими, із ЗМІ. Виконання дітьми тих чи інших ролей визначається кількістю та якістю їхнього досвіду, а також очікуваннями дорослих. Саме тому такою великою значимістю має сюжетно-рольова гра як вид дитячої діяльності, де діти тренуються у виконанні найрізноманітніших соціальних ролей та дотриманні визначених ігрових правил.

Lord M. та Rolling N. [50, с. 47] у своїх дослідженнях приділяють особливу увагу розвитку дитини в сім'ї, як соціальній системі, де

встановлювані «дитячі» ролі впливають як на становлення дитини, так і на процеси, які відбуваються у сім'ї загалом.

1.3. Вивчення особливостей розвитку батьківсько-дитячих стосунків у сім'ї в час російсько-української війни

Дитячо-батьківські стосунки становлять найважливішу підсистему відносин сім'ї як цілісної системи та розглядаються як безперервні, тривалі й опосередковані віковими особливостями дитини та батьківськими відносинами.

Роль образу батька та дитини в дитячо-батьківських стосунках полягає в орієнтуванні у зазначеній системі відносин з метою досягнення узгодженості та співробітництва у вирішенні завдань спільної діяльності та забезпеченні необхідних умов гармонійного розвитку дитини.

Різні психологи виділяють найбільш істотні характеристики гармонійних дитячо-батьківських стосунків: по-перше, це задоволення базових потреб дитини у системі дитячо-батьківських стосунків: потреба в безпеці та емоційній близькості з іншими людьми; задоволення потреб, що виникають у процесі дитячо-батьківської взаємодії: прийняття та визнання індивідуальності дитини, збереження дитиною свого «Я» як автономної реальності; по-друге, важливий достатній рівень усвідомлення батьками індивідуальних особливостей дитини, розуміння їх психофізіологічної, психологічної та соціально-психологічної природи; по-третє, свідомі і відповідальна організація батьками конструктивного стилю взаємодії, адекватного індивідуальним особливостям розвитку дитини.

Усі ці якісні характеристики та умови дитячо-батьківських стосунків визначають зміст взаємодії батьків та дитини. Базовою характеристикою ефективних відносин виступає емоційна підтримка.

Причиною дисгармонії в батьківсько-дитячих взаєминах може бути недостатність духовного спілкування між батьками й дітьми. На це звертав

увагу Сухомлинський В., який писав: «Виховання, позбавлене постійного, повсякденного духовного спілкування дітей з батьками, – ненормальне, потворне виховання, яким є ненормальне, потворне життя батьків без постійної турботи про дітей» [33, с.60].

Практичний досвід роботи із сім'єю показує, що в основі батьківсько-дитячого конфлікту нерідко лежить неправильне батьківське відношення до дитини. Найчастіше батьківсько-дитячий конфлікт спровокований протиріччями в ціннісних орієнтаціях самих батьків. Діти, як правило, розвиваються в руслі ціннісної орієнтації своїх батьків.

Таким чином, якщо батьки живуть у стані внутрішнього конфлікту, якщо їх ціннісні орієнтації суперечливі, діти схильні «приміряти» на себе атрибути однієї зі сторін внутрішнього конфлікту батьків і розбудовувати відповідну їм модель поведінки. Якщо батьки говорять одне, а роблять інше: призивають до чесності, але обманюють один одного, вимагають від дитини стриманості, а самі запальні, агресивні й розпущені, то майже неминучим є виникнення в дитини образи й протесту, коли очікувана від неї поведінка відповідає більш високим стандартам, ніж та, що притаманна батькам. При цьому дитина може настільки розширити модель поведінки, яку їй задали батьки, що її власна поведінка виявиться для них неприйнятною [6].

Аналізуючи різні визначення батьківських відносин, можна побачити вихідну основу, яка задає подвійність, або поляризацію, батьківських відносин. Найчастіше піклуються про зовнішні результати і факти, ніж про причини та переживання. З одного боку, любов до дитини, радість, задоволення від спілкування з нею, прагнення до її захисту та опіки, безумовне прийняття та увагу, цілісне ставлення до неї. З іншого – вимогливість і контроль, що характеризують батьківське ставлення до дитини.

Різні зарубіжні автори виділяють різні чинники, що впливають на переважання наявного типу, цілісне ставлення стосовно дитини. Відзначається, що тип ставлення до дитини залежить від особливостей не

тільки батьків, але цілісного ставлення і самої дитини, при цьому будь-яка типологія батьківських відносин перебуває в прямій залежності від стилю сімейного виховання, цілісне ставлення до неї характерне для тієї чи іншої системи міжособистісних відносин.

Багато дослідників вважають, що стиль спілкування, який був властивий їхньому дитинству, репродукується на дитину і задається сімейними традиціями. Матері відтворюють свій стиль виховання, який був властивий їхньому дитинству, нерідко повторюють тип батьківських відносин своїх матерів.

У певному сенсі стиль спілкування, який був властивий їхньому дитинству, узагальнюється результатами експериментальних досліджень та емпіричних спостережень.

Дослідження стосунків між батьками і дітьми під час війни є складним завданням, оскільки війна має значний вплив на всі аспекти життя людини, включаючи сімейні відносини. Залежно від типу війни, її тривалості, інтенсивності, ступеня втручання в життя цивільного населення, стосунки між батьками і дітьми можуть бути різними. Однією з найбільш вивчених тем в цьому контексті є відокремлення дітей від батьків під час війни. Це може статися через евакуацію дітей з місця бойових дій, мобілізацію батьків до армії або їх відправлення на роботу до інших місць. Це відокремлення може мати значний вплив на стосунки між батьками і дітьми, оскільки воно може спричинити стрес, тривогу, незрозуміння та біль у дітей, а також почуття провини, тривоги та неповноцінності у батьків.

Тривога та страх можуть викликати в дітей почуття незахищеності та потребу в батьківській увазі, тоді як батьки можуть почувати себе безпорадними та неспроможними захистити своїх дітей від небезпек. Дослідження стосунків між батьками і дітьми під час війни має важливе значення для розуміння впливу війни на сімейні відносини. [52]

Висновки до розділу 1

Отже, сім'я як мікросередовище, що безпосередньо впливає на повноцінний розвиток дитини, є предметом міждисциплінарних досліджень та вивчається у різних галузях психологічної науки. У психолого-педагогічних дослідженнях значення сім'ї для особистісного становлення дитини розглядається, насамперед, через дитячо-батьківські відносини.

Нині у зв'язку зі зміною ситуації в суспільстві, сім'я як цілісна система, яка реалізує сукупність функцій, що забезпечують повне задоволення потреб членів сім'ї, що характеризується зовнішніми та внутрішніми кордонами та ієрархічною рольовою структурою відносин також зазнає серйозних змін і кризи, не залишаючи незмінними дитячо-батьківські стосунки.

Під дитячо-батьківськими стосунками у цьому дослідженні ми будемо розуміти систему різноманітних почуттів батьків до дитини та дитини до батьків, поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні в системі «батьки-дитина», особливостей сприйняття та розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків батьками.

Аналіз особливостей батьківсько-дитячих стосунків доводить, що визначальною в них є батьківська позиція, яка проявляється у типі ставлення батьків до дитини та використанні пріоритетних стилів виховання; батьківське ставлення до дитини відіграє ключову роль у формуванні батьківсько-дитячих стосунків і ставлення дитини до батьків.

При всьому різноманітті досліджень система дитячо-батьківських рольових відносин практично не вивчена. Опис та дослідження спектру батьківських та дитячих ролей є, на наш погляд, актуальним завданням у галузі сімейної психології та консультативної практики.

Дитячо-батьківські стосунки є складним явищем. Дослідження показують, що вони оформлюються в деякі типові варіанти незалежно від факту їхнього усвідомлення учасниками. Побудова взаємовідносин дітей із батьками виступає для перших одночасно і процесом «персоналізації» їх

особистості в особистості батьків, і процесом, що опосередковує дитячо-батьківські стосунки і впливає як на особистість батька та матері, так і на особистість дитини.

Під час військового стану батьківсько-дитячі стосунки можуть бути досить складними та напруженими. Війна може створювати серйозний стрес та тривогу як у батьків, так і у дітей. Батьки можуть відчувати страх за життя своїх дітей, а діти можуть бути перелякані та почуватися незахищеними.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

2.1. Характеристика вибірки та методик емпіричного дослідження

У дослідженні взяло участь 44 особи віком від 18 до 24 років, з них 33 особи жіночої статі та 11 – чоловічої (див. рис.2.1).

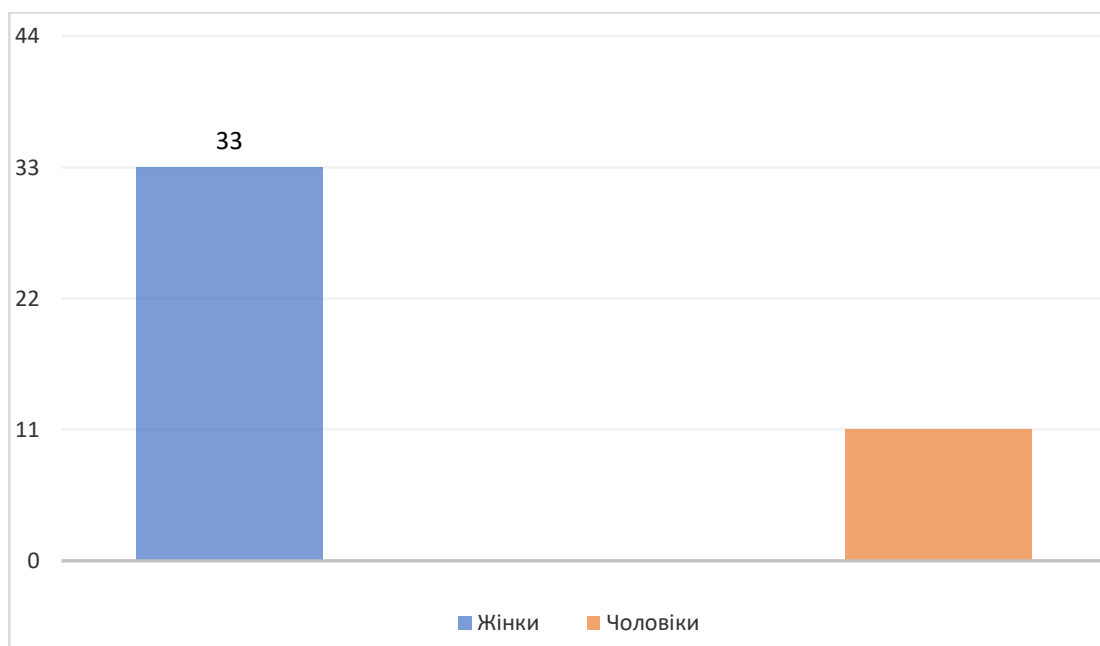

Рис. 2.1. Кількість досліджуваних за статтю

У психологічному дослідженні використано такі методики «Поведінка батьків і відношення підлітків до них», методика PARI та методика дослідження сімейних цінностей Шварца Ш. (в адаптації І. Семків).

Для вивчення установок, поведінки і методів виховання батьків так, як бачать їх діти в підлітковому віці, була запропонована методика «Поведінка батьків і відношення підлітків до них».

Основою для цього тесту служить опитувальник, який створив Шафер Е. в 1965 р. Базується ця методика на положенні про те, що виховну дію батьків (так, як це описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох факторних змінних: «ухвалення – емоційне відкидання»,

«психологічний контроль – психологічна автономія», «прихований контроль – відкритий контроль» [12; с. 60].

Опитувані відповіли на 188 питань: 50 – 1-ї методики, 115 – 2-ї і 26 – 3-ї. Для того, аби визначити оцінку матері та батька сином, матері та батька дочкою, у методиці поведінки батьків і відношення підлітків до них, визначалися шкали:

- позитивного інтересу;
- директивності;
- ворожості;
- автономності;
- непослідовності.

При позитивному інтересі та психологічному ухваленні у матерів, на відміну від батьків, на перший план виступають довіра та підпорядкованість. У батьків же домінують упевненість у собі та відсутність жорсткості, авторитарності у стосунках з донькою, що виключає виховання за допомогою силового тиску. Директивність матерів заснована виключно на амбітних претензіях до влади та суворого контролю за поведінкою доньки, а директивність батьків разом з цим виражається ще й залежно від думки тих, що оточують і самозакоханості. При ворожості, емоційному відкиданні у матерів виявляються упертий конформізм і слабовільна залежність від думки тих, що оточують, що виходить, на відміну від характеристик батька, на провідні позиції. У батьків же при ворожій виховній практиці стосовно доньки на перший план виступають жорстокість і самоствердження владою та силою. Автономність зі сторони матерів відрізняється відсутністю добрих людських відносин і відгородженою від проблем і інтересів доньки, а у батька автономність виражається в його беззастережному лідерстві в сім'ї та в недоступності спілкування з ним для доньки. При непослідовній виховній практиці в контексті суперечності проявів характеристики батьків і матерів є однаковими. Відмінність лише в таких тенденціях, як самодостатне

самоствердження з ворожою непримиренністю у батьків і підлеглістю і недовірою – у матерів.

Результати тесту методики 1 представлені у вигляді балів, набраних за п'ятьма основними шкалами POZ – позитивний інтерес, DIR – директивність, NOS – ворожість, AUT – автономність та NED – непослідовність.

Ключ до тесту

POZ – позитивний інтерес: 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36, 41, 46;

DIR – директивність: 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47;

NOS – ворожість: 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48;

AUT – автономність: 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49;

NED – непослідовність: 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50.

Обробка результатів тесту

Після того, як підліток заповнив обидва бланки (на батька і на матір), всі отримані дані зводяться в «оцінний лист» окремо на матір і на батька. Потім по кожному параметру підраховується арифметична сума сирих балів. Далі сирі бали переводяться в стандартизованих відповідно до таблиць. Стандартизовані дані розташовуються в діапазоні від 1 до 5 і нормою є середнє значення, тобто 3.

Якщо по параметру отримано 1-2 бали, то можна говорити, що він слабо виражений, якщо ж 4-5, то вимірювана якість виражена цілком виразно. Потім будуються оцінні профілі стосунків як до матери, так і до батька на спеціальному бланку.

Інтерпретація результатів тесту

Оцінка матері сином

Шкала позитивного інтересу. Матері критично ставляться до синів-підлітків, що говорить про їх психологічне ухвалення. Підлітки схильні приймати думку матері, погоджуватись з нею, часто потребують допомоги і підтримки. У поведінці відсутні підозрілість, тенденція до лідерства та валідність. Сини не потребують від матері надмірного конформізму, проте,

їм буде недостатньо звичайного, дружнього спілкування та нормальних емоційних контактів, вони прагнуть надопіки.

Шкала директивності. Матері намагаються нав'язати синам почуття провини до себе, показуючи, що вона жертвує всім заради сина, вони повністю беруть на себе відповідальність за вчинки дитини. Часто ставлять оцінки сину, пригнічують самовираження, надмірно контролюють. Поруч з директивною поведінкою, негативно сприймаються прояви любові, чуйності та симпатії.

Шкала ворожості. Ворожість матери в стосунках з сином-підлітком характеризується її агресивністю і надмірною строгістю в міжособових стосунках. Мати подавляє сина щоб показати власну значущість та самоствердитись. Емоційно холодна, підозріла, схильна надмірно критикувати, при цьому, відчуває постійну відповідальність за життя сина.

Шкала автономності. Сини розуміють автономність матери як диктат і повний захват влади. Мати не сприймає дитину як особу зі своїми почуттями і думками, вона являється силою, якій всі повинні підкорятися. Авторитет заснований на довірі і пошані, а також на формах жорстокості і різкості. Мати відгороджена від особистого життя сина.

Шкала непослідовності. Непослідовність матер`ю лінії виховання, що проводиться, оцінюється підлітками як якесь чергування (залежно від ступеня інформативної значущості) таких психологічних тенденцій, як панування сили і амбіцій і покірність, делікатність і надальтруїзм і недовірлива підозрілість. Причому необхідно відзначити, що всі вони мають тенденцію до екстремальних форм прояву.

Оцінка батька сином

Шкала позитивного інтересу. Сини вбачають позитивний інтерес у стосунках з батьком як відсутність грубої сили, прагнення спілкуватись на рівних можливостях. Батьківський авторитет є повністю заслужений без декларацій і догм, їх стосунки з синами засновані на довірі і психологічному

схвалені. Батько прислухається до думки сина, не боїться визнати власну поразку.

Шкала директивності. Директивність батька проявляється у директивному стилі спілкування, лідерстві і авторитеті. Влада батька виражається в управлінні поведінкою сина, контролі та пригніченні бажання дитини.

Шкала ворожості. Жорстокі батьки завжди погоджуються із загальноприйнятою думкою, прагнуть підтримувати позитивні стосунки і задовільняти вимоги інших. Синів, такі батьки намагаються виховати відповідно до критерій "ідеальної дитини", всесторонньо розвивати дитину попри її бажання. Виявляється повна залежність від думки оточуючих. Підліток постійно, в стані страху, очікує покарання, скептичного ставлення і незадоволеність з боку суворого та жорстокого батька.

Шкала автономності. Батько формально ставиться до виховання сина, в процесі спілкування показує силу і деспотичність. Батько дуже зайнятий собою і помічає дитину лише тоді, коли щось трапиться, він не вникає в життя і проблеми сина. Його не цікавлять захоплення сина, круг його знайомств, навчання в школі, він тільки вдає, що його це турбує. Часто він просто гарячиться, коли син звертається до нього. На його думку, син «сам винен все знати».

Шкала непослідовності. Непослідовність батька сини-підлітки бачать в неможливості передбачити реакцію батька на ту чи іншу ситуацію - чи батько суворо покарає за дрібницю або злегка покарає за що-небудь істотне, взявши обіцянку, що більше такого не повториться.

При порівнянні практики матерів і батьків хлопчиками-підлітками виявляють наступні характерні відмінності. При психологічному ухваленні сина у батьків, в порівнянні з матерями, домінує відсутність тенденції до лідерства, оскільки вони прагнуть досягти розташування і шанування їх авторитету, не удаючись до сили, на відміну від матерів, які у виняткових випадках дозволяють собі авторитаризм в міжособових стосунках «заради

блага» дитини. В той же час, у матерів як позитивний інтерес хлопчики відзначають критичний підхід до них і надопіку, тоді як у батьків більш виражені незалежність і твердість позицій. За шкалою директивності у матерів в порівнянні з батьками на перший план виступає тенденція до заступництва, оскільки матері більш схильні впливати на дітей індуктивною технікою. Також матері готові піти на компроміс заради досягнення своєї мети, тоді як батьки віддають перевагу авторитету сили. Ворожість матерів відрізняється від відповідної характеристики батьків тим, що у матерів вона виявляється в результаті боротьби за свою незалежність, а у батьків це швидше тенденція до конформності по відношенню до тих, що оточують.

Автономність матерів і батьків заснована на деспотичній «сліпій» владі, що не терпить потурання, проте у матерів відмічений акцент на відсутності вимог-заборон відносно підлітків, а у батьків – відгороджена. І у тих і у інших відсутня навіть тенденція до заступництва, хоча батьки можуть як виняток відірватися від справ і послухати прохання підлітка.

Непоследовність же в проведенні лінії виховання у обох батьків однаково оцінюється підлітками як тенденція до екстремально-суперечливих форм поведінки. Причому у матерів протилежністю силі і недовір'ю є поступливість і гіперпроекція, а у батьків – довірливість і конформізм. [12; с. 62].

Оцінка матері дочкою

Шкала позитивного інтересу. Доньки-підлітки описують позитивне відношення матері як ставлення до маленької дитини, яка постійно вимагає уваги, турботи, допомоги, який сам по собі мало що може. Такі матери часто схвалюють звернення по допомогу дочок у випадках сварок або яких-небудь ускладнень, з одного боку, і обмеження самостійності – з іншою. Мама схильні потурати своїм донькам, прагнуть задовільнити будь-які бажання.

Шкала директивності. Описуючи директивність своїх матерів, дівчатка-підлітки відзначали суворий контроль з їх боку, тенденцію до легкого застосування своєї влади, заснованої на амбіціях, критика

висловлювання власної думки дочці. Такі матери більше покладаються на строгість покарання, уперто вважаючи, що вони «завжди мають рацію, а діти ще дуже малі, щоб судити про це».

Шкала ворожості. Ворожість матерів їх дочками-підлітками описується як підозріле відношення до сімейного середовища і дистанція по відношенню до її членів (зокрема до дітей). Підозріла поведінка і відмова від соціальних норм приводять їх, як правило, до відгородженої і піднесенню себе над останніми.

Шкала автономності. Автономність матерів виключає яку-небудь залежність від дитини, її стану, вимог. Заперечуються також які-небудь форми турботи і опіки по відношенню до дочок. Такі матери оцінюються підлітками як поблажливі, невимогливі. Вони практично не заохочують дітей, відносно рідко і мляво роблять зауваження, не звертають уваги на виховання.

Шкала непослідовності. Під непослідовністю виховної практики з боку матері, дівчинки розуміють різку зміну стилю, прийомів, що є переходом від дуже строгого до ліберального і, навпаки, перехід від психологічного ухвалення дочки до емоційного її відкидання.

Оцінка батька дочкою

Шкала позитивного інтересу. Позитивний інтерес батька, з погляду доньок, описується як увага, теплі і відверті стосунки з відкиданням батьківської строгості. Психологічне схвалення дочки характеризується відсутністю різких перепадів від вседозволеності до суворих покарань, тобто домінують теплі дружні взаємини з чітким усвідомленням меж того, що можна і чого не можна. Батьківські заборони ж в даному випадку діють тільки на тлі батьківської любові.

Шкала директивності. Дівчатка-підлітки представляють директивність батька як образ «твердої чоловічої руки», готової то стискуватися в кулак, то вказати на її місце в суспільстві і, зокрема, в сім'ї. Директивний батько як би направляє зростаючу дівчину на шлях істинний,

примушуючи її підкорятися нормам і правилам поведінки, прийнятим в суспільстві і певній культурі, вкладаючи в її душу заповіді моралі.

Шкала ворожості. Тут ідеться про такий тип батьківського ставлення до дочки, який поєднує надвимогливість, емоційно-холодні, відкидаючі стосунки, жорстокість та прагнення створити з дочки еталон «ідеальної дитини». Все це веде до порушень взаємин між батьком і дочкою-підлітком, що, у свою чергу, обумовлює підвищений рівень напруженості, нервозності і нестабільності останній.

Шкала автономності. Дівчатка-підлітки описують автономність батьків як прагнення до лідерства, причому лідерство недосяжне, недоступне для взаємодії з нею. Він представляється людиною, що відгороджена від проблем сім'ї, існує паралельно з рештою членів сім'ї. Батькові абсолютно все одно, що відбувається навколо, його дії часто не узгоджуються з потребами і запитами близьких, інтереси яких повністю ігноруються.

Шкала непослідовності. Тут батько представляється людиною абсолютно непередбачуваною. З достатньо високим ступенем вірогідності в його поведінці можуть виявлятися психологічні тенденції, що абсолютно суперечать один одному, причому амплітуда коливань максимальна [12; с. 63].

Для вивчення батьківських установок, ставлення батьків (насамперед – матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі), використана методика PARI. Ця методика дозволяє визначити ставлення до сімейної ролі батьків за допомогою 8 ознак:

- обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю;
- відчуття самопожертви у ролі матері;
- сімейні конфлікти;
- надавторитет батьків;
- невдоволення роллю господині вдома;
- «байдужість» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї;

- домінування матері;
- залежність та несаможиттєвість матері.

Кожна ознака вимірювалася за допомогою 5 тверджень, врівноважених через призму вимірювальної здатності та суті змісту. Вся методика складається з 115 тверджень. Вони розташовані у певній послідовності, й респонденти висловлювали до них ставлення у вигляді активної / часткової згоди або незгоди.

Ця методика охоплює наступні шкали:

- вербалізація;
- надмірна турботу;
- залежність від сім'ї;
- придушення волі;
- відчуття самопожертви;
- побоювання образити;
- сімейні конфлікти;
- дратівливість;
- зайва суворість;
- викорінення внутрішньо-сімейних впливів;
- надавторитет батьків;
- придушення агресивності;
- незадоволеність роллю господині;
- партнерські відносини;
- розвиток активності дитини;
- ухиляння від конфлікту;
- бездіяльність чоловіка;
- пригнічення сексуальності;
- домінування матері;
- надмірне втручання у світ дитини;
- рівні відносини;
- прагнення прискорити розвиток дитини;

- несаможітність матері.

Для того, аби дослідити ставлення батьків до різних аспектів сімейного життя, була запропонована методика PARIЄ. С. Шефера та Р. К. Белла.

Одним із найважливіших напрямів роботи практичного психолога є робота з сім'єю (подружжям, батьками, сім'єю та дітьми). Ключовий момент у цій роботі – отримання повної та об'єктивної інформації. У вітчизняній психології найбільш повно представлені методики збору інформації про міжподружні стосунки і менш змістовно – про батьківсько-дитячі. Із метою заповнення цієї прогалини пропонуємо ознайомитися з двома методиками: перша – це погляд на сім'ю очима дитини, проєктивна методика Рене Жиля, і друга – сімейне життя очима матері, методика PARI.

Методика PARI (parental attitude research instrument – методика вивчення батьківських установок) призначена для вивчення ставлення батьків (насамперед – матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі). Автори – американські психологи Є.С. Шефер та Р.К. Белл. Ця методика широко використовувалася у Польщі (Рембовські) та Чехословаччині (Котаскова). У нашій країні адаптовано Т.В.Нещерет.

У методиці виділено 23 аспекти-ознаки, які стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини та життя в сім'ї. Із них 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі та 15 стосуються батьківсько-дитячих відносин. Ці 15 ознак діляться на 3 групи: 1 – оптимальний емоційний контакт, 2 – зайва емоційна дистанція з дитиною, 3 – зайва концентрація на дитині .

Для психологічного аналізу сімейних цінностей респондентів використана методика дослідження цінностей Шварца Ш. Опитувальник складається з 26 тверджень. Поруч із кожним твердженням респонденти вказували літери А а, або Б б, або В залежно від свого переконання у правильності кожного твердження:

А – зовсім не такий як я;

а – не такий як я;

б – трохи як я;

Б – певною мірою такий як я;

В – такий як я;

в – дуже схожий на мене.

Ця методика охоплює наступні шкали:

- конформізм;
- безпека;
- традиційність;
- влада;
- досягнення;
- самостійність;
- стимуляція;
- гедонізм;
- благодійність;
- універсалізм.

При обробці результатів цінності групуються за шкалами, розділеним на 3 групи:

I - індивідуальні цінності,

C - колективні цінності,

IC - змішані, що мають як індивідуальний, так і колективний компонент.

До першої групи належать шкали: гедонізм, досягнення, соціальна влада, самостійність, стимуляція. До другої групи належать шкали: конформізм, підтримка традицій, універсалізм. До третьої групи відносяться шкали: безпека, досягнення, благодійність, благодійність.

По кожній з представлених шкал підраховується середній бал, який і визначає пріоритетну групу цінностей для випробуваного (Дод. А).

2.2. Описовий аналіз отриманих результатів

Результати описової статистики вказують на середні значення прояву поведінки батьків та відношення респондентів до них (див. Табл.2.1., Додаток Б).

Таблиця 2.1

Описова статистика поведінки батьків і відношення респондентів до них

	Кількість осіб	Мінімум	Максимум	Середнє значення	Відхилення
Позитивний інтерес Б	44	0.00	20.00	9.2955	5.71241
Директивність Б	44	0.00	19.00	7.0227	5.25396
Ворожість Б	44	0.00	20.00	6.5455	5.64638
Автономність Б	44	0.00	20.00	9.7045	5.43708
Непослідовність Б	44	0.00	20.00	7.3636	5.05822
Позитивний інтерес	44	0.00	20.00	11.1136	5.53305
Директивність	44	0.00	20.00	8.7273	4.72186
Ворожість	44	0.00	20.00	7.5909	5.21321
Автономність	44	0.00	20.00	10.4091	4.86716
Непослідовність	44	0.00	20.00	9.0682	4.84839

Відтак, досліджувані демонструють високі результати за шкалами «позитивний інтерес» та «автономність» по відношенні до метері, що свідчить про те, що стосунки між матерями і їхніми дітьми засновані на

довірливих, схвальних відносинах. Мама цікавляться думкою своєї дитини, проявляють любов та турботу, допомагають і підтримують коли це потрібно, при цьому, не обмежують самостійність дитини, знають міру у своїх вимогах, поблажливі. Їм не властиво карати дитину, критикувати і акцентуватись на своєму владному становищі.

Разом з цим, їм не характерна ворожість, що говорить про те, що мами не проявляють агресивності та жорстокості до своїх дітей. Такі мами прагнуть бути емоційно близькими з дітьми, орієнтуючись у своїх відносинах виключно на дитину.

В оцінці матері найнижчою є шкала непослідовності (18.0%) (рис. 2.2), а найвищою – позитивного інтересу (21.3%) та ворожості (21.3%):

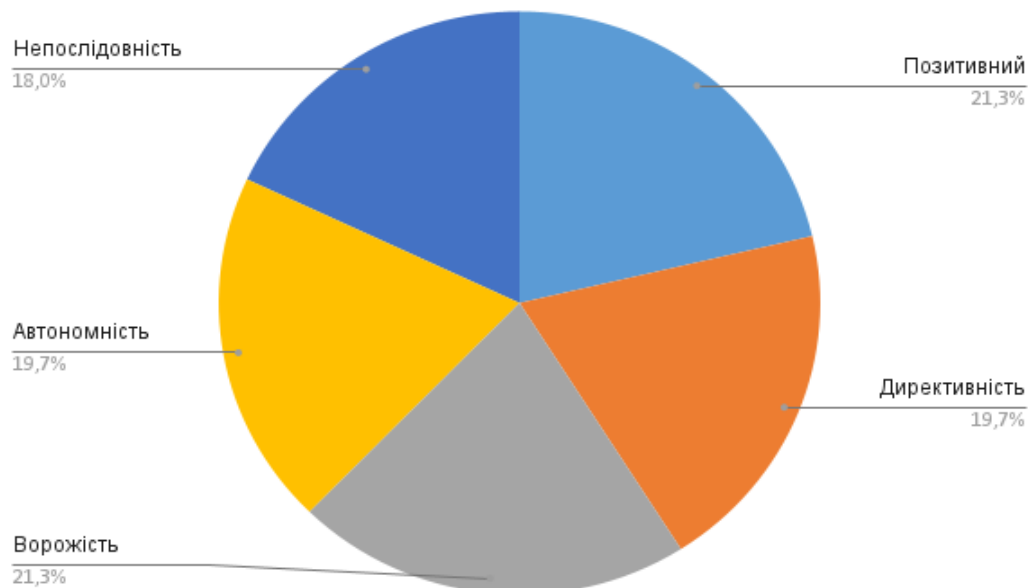

Рис. 2.2. Оцінка матерів дітьми

Як видно з наведених результатів, особи насамперед відзначають позитивний інтерес у виховній тактиці своїх батьків. Привертає увагу посередньо виражена автономність у взаєминах підлітків і батьків: як із батьком, так і з матір'ю.

Високе співвідношення показників ворожості та позитивного інтересу з боку матерів свідчить про те, що з погляду досліджуваних батьки позитивно ставляться до своїх дітей, мають виражений щирий, безоцінний інтерес до них.

По відношенні респондентів і батька, ми отримали низькі показники за шкалами «директивність» та «непослідовність», це свідчить про те, що батько не схильний завойовувати авторитет, не прагне бути лідером у стосунках. Такі батьки не контролюють своїх дітей, їм не притаманна деспотичність, здебільшого, вони прагнуть побудувати нейтральні відносини з дітьми. При цьому, їхню поведінку легко передбачити, відразу зрозуміло, за які вчинки батько може покарати, а за які похвалити.

Шкала директивності є найбільшою серед інших в оцінці батька дітьми – 24.4% (рис. 2.3), а ворожості – найнижчою (15.6%):

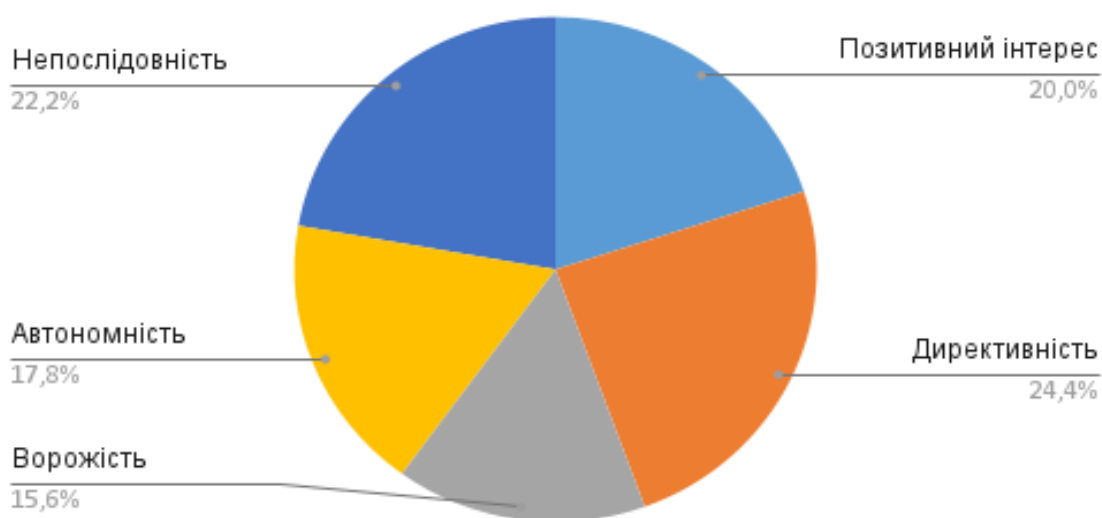

Рис. 2.3. Оцінка батьків дітьми

Баланс ворожості та позитивного інтересу батьків демонструє наявність виражених проблем у сфері емоційного благополуччя підлітків, у сфері формування їхньої самоповаги, ставлення до себе як до самоцінної та гідної особистості.

Наступними ми проаналізували середні значення прояву сімейних цінностей (див.табл.2.2).

Таблиця 2.2

Описова статистика сімейних цінностей

	Кількість осіб	Мінімум	Максимум	Середнє значення	Відхилення
Конформізм	44	4.00	21.00	13.1136	4.45763
Безпека	44	3.00	17.00	9.4773	3.64397
Традиційність	44	5.00	23.00	15.3636	5.08573
Влада	44	4.00	22.00	13.6364	4.69087
Досягнення	44	2.00	12.00	7.6818	2.83477
Самостійність	44	3.00	18.00	10.9773	2.98437
Стимуляція	44	2.00	12.00	7.4091	2.67910
Гедонізм	44	1.00	6.00	3.8864	1.54342
Благодійність	44	1.00	6.00	4.1818	1.57410
Універсалізм	44	1.00	6.00	4.2500	1.64423

У сімейних цінностях переважає яскраво виражений показник традиційності, що проявляється у збереженні і дотриманні сімейних традицій, звичаїв і культурних особливостей. Збереження цінностей також може проявлятися у дотриманні обрядів, стереотипів, релігійних поглядів, відносин між людьми, ставлення до природи.

Також наявні високі показники за шкалами «конформізм» і «влада», що проявляється у прагненні відповідати соціальним нормам, стандартам і очікуванням, слідуванні поведінці групи, не вмінні висловлювати власну думку, а дотримуватись судженню інших. При цьому, цінність влади не применшується, що говорить про бажання бути визнаним, досягти успіху в житті, впливати на важливі рішення як на роботі, так і в сімейних стосунках.

Результати шкал за методикою оцінки сімейних цінностей можна переглянути нижче (рис.2.4). Шкала традиційності є переважною для опитаних респондентів (22.0%), а гедонізму і благодійності – найрідшою (3.7%).

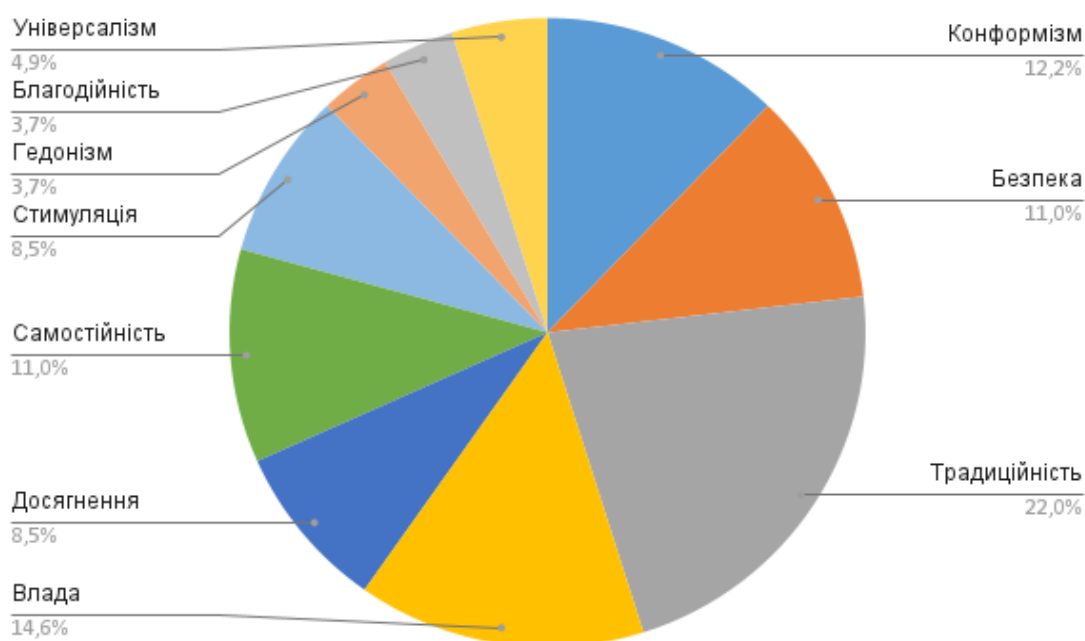

Рис. 2.4. Оцінка шкал сімейних цінностей за методикою Ш. Шварца

Також ми проаналізували середні значення прояву батьківських установок і реакцій (див.табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Описова статистика батьківських установок і реакцій

	Кількість осіб	Мінімум	Максимум	Середнє значення	Відхилення
Вербалізація	44	9.00	20.00	15.7955	2.80846
Надмірна турбота	44	10.00	20.00	14.7045	3.36590
Залежність від сім'ї	44	6.00	20.00	14.2500	3.85266
Придушення волі	44	10.00	20.00	14.7273	3.17961
Відчуття самопожертви	44	10.00	20.00	14.6818	3.52250
Побоювання образити	44	8.00	20.00	14.7045	3.35898
Сімейні конфлікти	44	10.00	20.00	14.9773	3.23849
Дратівливість	44	8.00	20.00	14.1818	3.53897
Зайва суворість	44	8.00	20.00	14.6818	3.51590
Викорінення внутрішньо-сімейних впливів	44	9.00	20.00	14.1818	3.51259
Надавторитет батьків	44	7.00	20.00	14.5227	3.83672

Придушення агресивності	44	8.00	20.00	14.5227	3.42011
Незадоволеність роллю господині	44	10.00	20.00	15.0227	3.20239
Партнерські відносини	44	9.00	20.00	15.3182	2.96313
Розвиток активності дитини	44	10.00	20.00	14.9091	3.22648
Ухиляння від конфлікту	44	10.00	20.00	14.3864	3.24371
Бездіяльність чоловіка	44	8.00	20.00	14.7045	3.41392
Пригнічення сексуальності	44	6.00	20.00	13.8636	3.84944
Домінування матері	44	6.00	20.00	14.1364	3.63824
Надмірне втручання у світ дитини	44	8.00	20.00	14.1591	3.71636
Рівні відносини	44	9.00	20.00	15.2045	3.11470

Прагнення прискорити розвиток дитини	44	9.00	20.00	14.9318	3.07577
Несамостійність матері	44	5.00	20.00	15.5227	3.57308

Найвище середнє значення в оцінці ознак мають вербалізація ($M=15.75$, $SD=2,8$), несамостійність матері ($M=15.52$, $SD=3,57$), незадоволеність роллю господині ($M=15,02$, $SD=3.2$) та рівні відносини ($M=15,2$, $SD=3,11$), найнижче – пригнічення сексуальності ($M=13.86$, $SD=3,84$) і залежність від сім'ї ($M=14.13$, $SD=3,85$).

Досліджувані демонструють високі показники за шкалою «вербалізація», що говорить про те, що батьки цінують і прагнуть краще взаємодіяти зі своїми дітьми на словесному рівні, бути емоційно близькими, проговорювати свої почуття та проблеми.

Також присутні високі показники за шкалами «незадоволеність роллю господині», «рівні відносини» та «несамостійність матері». Більшості матерям не подобається брати всі домашні справи на себе, вони прагнуть стати більш незалежними від чоловіка та самостійними. Таким мамам важливо, щоб до їхньої думки дослухалися, приймати власні рішення, у них присутні свої цілі та плани на життя. Вони виступають за рівні права між чоловіком та жінкою, вірять в те, що жінка також може досягти успіху в житті, стати кар'єристкою і, при цьому, відмінно виконувати свою роль «берегині домашнього вогнища».

Разом з цим, в найменшій мірі проявляється пригнічення сексуальності матері та залежність від сім'ї. Що може свідчити про здорові стосунки між подружжям, розуміння потреб один одного та щирість у висловленні власних

потреб. Мати не залежна від власної сім'ї, що говорить про те, що вона здатна обходитись без постійної уваги, підтримки та наявності рідних. Вона вміє знаходити час для себе та вести самостійне життя.

Тобто, більшість респондентів мають позитивне ставлення до різних сторін сімейного життя, насамперед – сімейної ролі (рис. 2.5).

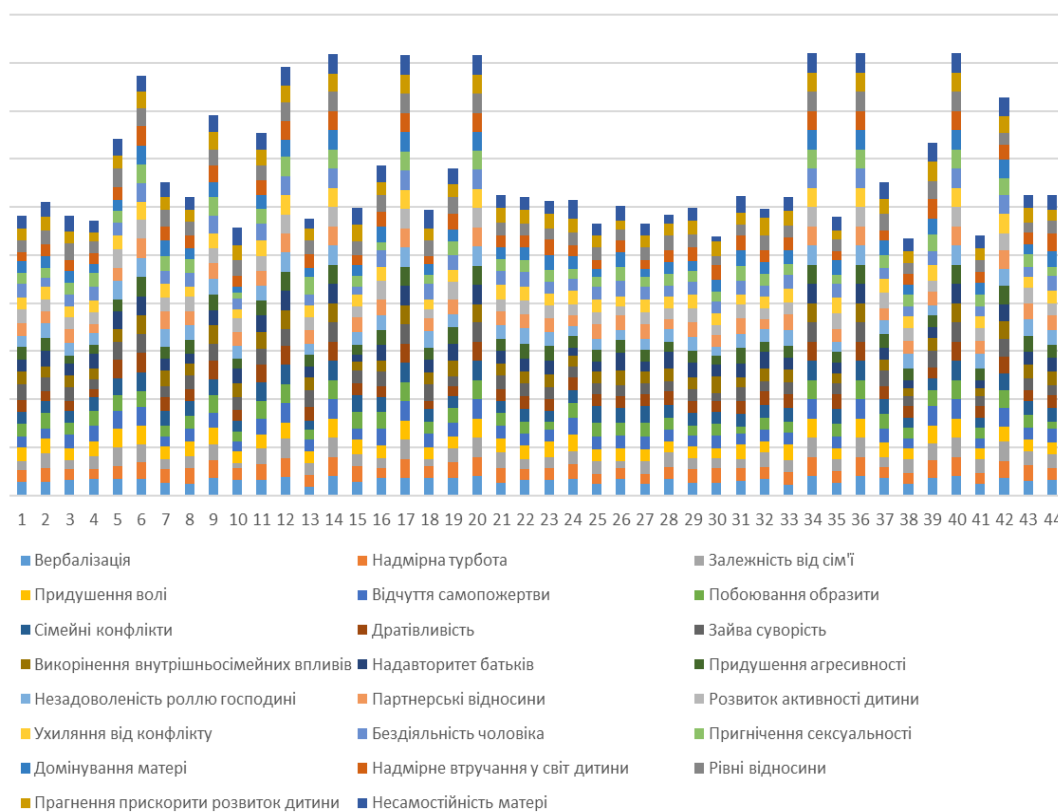

Рис. 2.5. Аспекти-ознаки різних сторін ставлення батьків до дитини та життя в сім'ї

Досліджуваним в ході опитування, було запропоновано кілька додаткових запитань, аналізуючи які, ми можемо зробити такі висновки:

Із моменту повномасштабного вторгнення росії до України, більшість респондентів високо оцінюють свій рівень занепокоєння: середнє значення оцінки – $M=3.70$. Не відчують занепокоєння серед опитаних два чоловіки 22-х і 24-х років. Найвище занепокоєння від війни мають 17 осіб: 3 чоловіків і 14 жінок.

4. Виберіть, що із списку починаючи з 24 лютого 2022 року і до тепер Ви спостерігали у себе (Оберіть не менше 3 відповідей)

44 відповіді

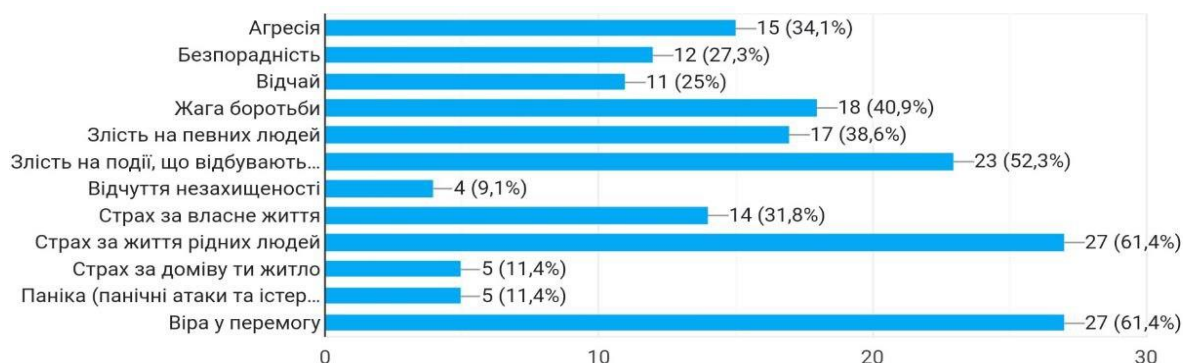

Рис.2.6 Що найчастіше ви спостерігали у себе

Із них 4 втратили рідних або близьких, 4 зазнали фізичного або сексуального насильства, 2 були свідками обстрілів та бомбардувань. 8 осіб змушені були покинути помешкання та переїхати (інший регіон або закордон). 10 осіб переживають розлуку з рідними.

13 осіб нічого з переліченого в опитуванні взагалі не переживають і не відчувають.

Найчастіше респонденти відчувають:

- агресію; жагу боротьби; злість на певних осіб чи події (5 осіб);
- агресію; безпорадність; відчай (6 осіб);
- панічні атаки (істерики) (5 осіб);
- страх за своє життя або рідних (30 осіб);
- віру у перемогу над ворогом (27 осіб) (рис.2.6).

Таким чином, перша гіпотеза про те, що найважливішими у виховній тактиці батьків, діти відзначають позитивний інтерес з боку батьків та автономність підтвердилась.

2.3 Кореляційний аналіз даних

Кореляція емпіричних даних представлена у ДОДАТКУ В

Таблиця 2.4

Кореляційний аналіз батьківсько-дитячих стосунків

	«+»	«-»
БАТЬКО		
Позитивний інтерес	-	Бездіяльність чоловіка (-0,300)
Директивність	-	-
Ворожість	-	Універсалізм (-0,311)
Автономність	-	Придушення агресивності (-0,302) Бездіяльність чоловіка (-0,338)
Непослідовність	-	-
МАТИ		
Позитивний інтерес	-	-
Директивність	-	Несамостійність матері (-0,317)
Ворожість	-	-
Автономність	-	Надмірна турбота (-0,303) Залежність від сім'ї (-0,395) Придушення волі (-0,317) Відчуття самопожертви (-0,375) Побоювання образити (-0,354) Сімейні конфлікти (-0,328) Дратівливість (-0,318) Зайва суворість (-0,331) Ухиляння від конфлікту (-0,390) Бездіяльність чоловіка (-0,338) Пригнічення сексуальності (-0,351) Надмірне втручання у світ дитини (-0,323)
Непослідовність	-	Залежність від сім'ї (-0,303)

Як бачимо, із таблиці 2.2., існують обернені зв'язки між позитивним інтересом батька та бездіяльністю чоловіка, ворожістю батька та універсалізмом, автономністю батька та придушення агресивності і бездіяльністю чоловіка. Що стосується позиції мами, то існують обернені зв'язки між директивністю та несамостійністю матері, автономністю та надмірною турботою, залежністю від сім'ї, придушенням волі, відчуттям самопожертви, побоюванням образи, сімейними конфліктами, дратівливістю, зайвою суворістю, ухилянням від конфлікту, бездіяльністю чоловіка, пригніченням сексуальності та надмірним втручанням в світ дитини, також існує зв'язок між непослідовністю матері та залежністю від сім'ї.

За результатами оберненої кореляції можна зробити висновок, що чим більше батько проявлятиме інтерес та цікавість до дитини, тим менше батько буде демонструвати свою бездіяльність ($r=-0,3$ при $p > 0,01$) (рис. 2.9).

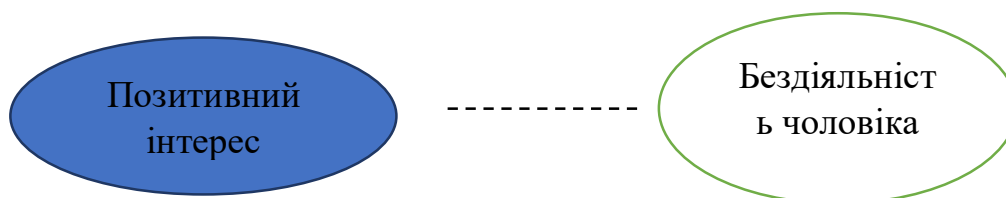

Рис. 2.10. Кореляційні обернені зв'язки батька за шкалою «Позитивний інтерес»

Наступним оберненим зв'язком є: чим більше тато має універсальні цінності, тим менше він є ворожим ($r=-0,31$ при $p > 0,01$) (рис. 2.10). Це свідчить про те, що тато не буде проявляти ворожого ставлення, якщо буде слідувати таким цінностям як: любов та піклування про рідних, відповідальність, доброта та повага, чесність, готовність допомогти, терпимість та розуміння.

Рис. 2.11. Кореляційні обернені зв'язки батька за шкалою «Ворожість»

За результатами оберненої кореляції можна зробити висновок, що чим більше батько придушуватиме свою агресивність ($r=-0,32$ при $p>0,01$) та буде менше проявляти інтерес до дитини ($r=-0,33$ при $p>0,01$), тим більше він буде автономним, тобто незалежним від сім'ї (рис. 2.11).

Рис. 2.12. Кореляційні обернені зв'язки батька за шкалою «Автономність»

Далі будемо проводити кореляційний аналіз отриманих результатів для матерів.

За результатами кореляції можна зробити висновок, що чим більше мама буде несамотійною, це може проявлятися у прийнятті самотійних рішень щодо виховання дітей, тим менше вона буде директивною ($r=-0,317$ при $p>0,01$), тобто буде піддаватись впливу оточуючих та буде приймати рішення, які нав'язані іншими (рис. 2.12).

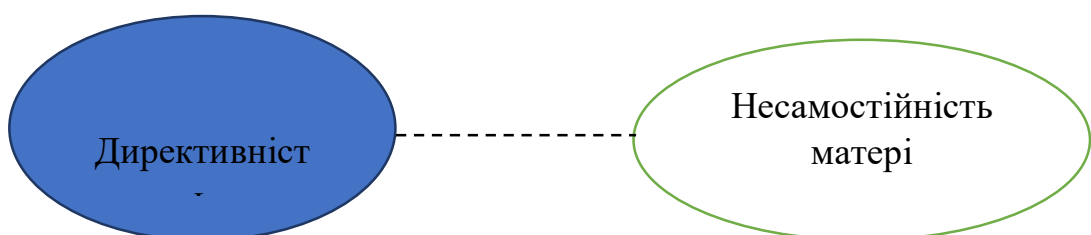

Рис. 2.13. Кореляційні обернені зв'язки мами за шкалою «Директивність»

За результатами оберненої кореляції можна зробити висновок, що чим менше мама надмірно турбується ($r=-0,303$ при $p>0,01$), залежить від своєї сім'ї ($r=-0,395$ при $p>0,01$), чим менше придушує власну волю та свободу ($r=-0,317$ при $p>0,01$), здійснює самопожертву ($r=-0,375$ при $p>0,01$), боїться образити ($r=-0,354$ при $p>0,01$), не провокує та не вступає у сімейні конфлікти ($r=-0,328$ при $p>0,01$), чим менше мама дратівлива ($r=-0,318$ при $p>0,01$), сувора ($r=-0,331$ при $p>0,01$), не втручається без потреби у світ дитини ($r=-0,351$ при $p>0,01$), якщо мама ухиляється від конфлікту ($r=-0,39$) тим більше вона автономна. Також на автономність мами, нажаль, впливає і бездіяльність чоловіка ($r=-0,338$ при $p>0,01$), а також пригнічення її сексуальності ($r=-0,351$ при $p>0,01$) (рис. 2.13).

Рис. 2.14. Кореляційні обернені зв'язки мами за шкалою «Автономність»

Чим більше мама залежна від сім'ї ($r=-0,303$ при $p>0,01$), тим менше вона непослідовна, тобто позбавлена послідовності своїх дій та навіть думок (рис. 2.14).

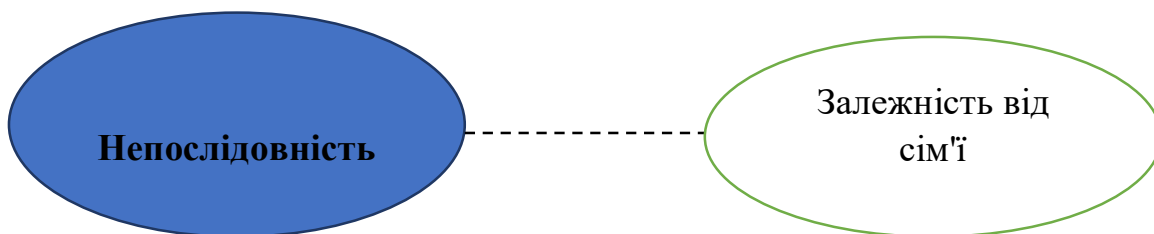

Рис. 2.15. Кореляційні обернені зв'язки мами за шкалою «Непослідовність»

Таким чином, провівши аналіз взаємодії батьків та мам зі своїми дітьми, можна зробити висновки, що мами мають більше кореляційних обернених зв'язків, а саме за шкалою «Автономність». Це може свідчити про те, що мами більше залежні від своїх дітей, а також, що мами більше готові «жертвувати собою» заради сім'ї.

Таким чином, наша гіпотеза про те, що існує взаємозв'язок між поведінкою батьків до дитини та сімейними цінностями підтвердилася.

2.4 Порівняльний аналіз даних

Здійснено порівняльний аналіз (за t-критерієм Стьюдента) на основі запитанням «Який у вас рівень занепокоєння після початку повномаштабної війни в Україні?» для встановлення відмінностей між двома групами перша - ті, що мають відчутний рівень занепокоєння, друга - ті, що не відчувають занепокоєння та тривогу через воєнні дії (див.табл 2.5, Додаток Г).

Таблиця 2.5

Результати порівняльного аналізу отриманих даних на основі виокремлених груп: перша - відчувають занепокоєння під час війни, друга - не відчувають занепокоєння.

Показники	М Відчувають занепокоєння під час війни	М Не відчувають занепокоєння під час війни
Директивність батька	6,36	7,89
Ворожість батька	5,88	7,42
Непослідовність батька	6,92	7,94
Позитивний інтерес матері	11,64	10,42
Директивність матері	8,08	9,57
Ворожість матері	6,4	9,15
Непослідовність матері	8,52	9,78
Конформізм	13,32	12,84
Традиційність	15,88	14,68
Влада	14,2	12,89
Самостійність	10,68	11,36
Вербалізація	16,28	15,15
Відчуття самопожертви	15	14

Сімейні конфлікти	15,44	14,36
Придушення агресивності	13,95	15,26

Між людьми, які занепокоєні через початок повномасштабної війни в Україні і тими, що не відчують хвилювання з цього приводу, були виявлені деякі відмінності у сімейних стосунках та взаємодії з дітьми в таких показниках як, директивність батька, ворожість батька, непослідовність батька, позитивний інтерес матері, директивність матері, ворожість та непослідовність матері, конформізм, традиційність, влада та самостійність (див.рис 2.16).

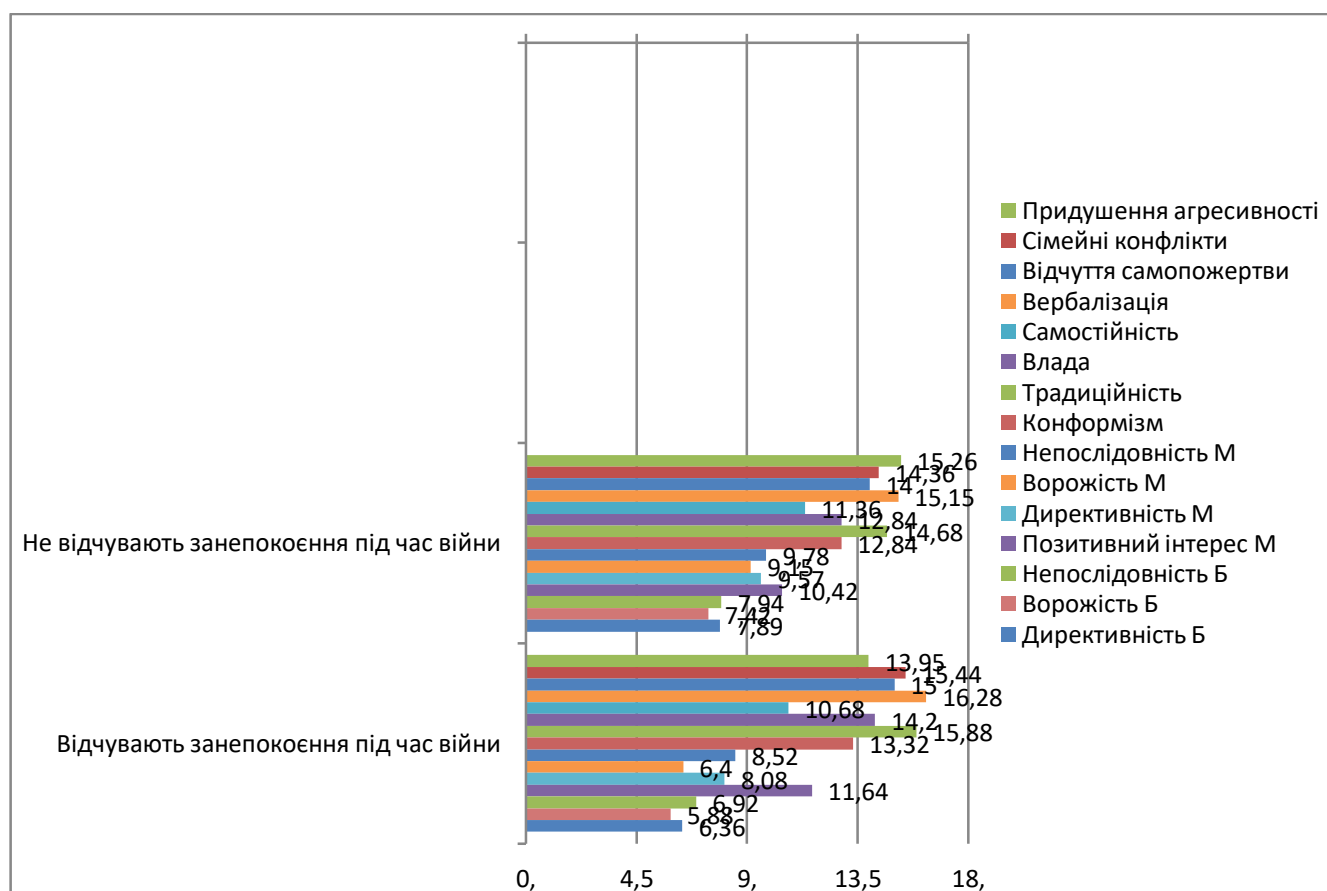

Рис.2.16. Гістограма середніх значень у діагностичних показниках двох груп

Директивність, ворожість та непослідовність батька більше характерна для другої групи. Це означає, що по відношенні до своїх дітей, ті тати, які не відчувають занепокоєння через війну, будуть більш суворими, вимогливими та непередбачувані у своїх вчинках.

Традиційність, вербалізація та відчуття пожертви більше притаманні першій групі, що свідчить про те, що особи, які схвильовані і відчувають тривогу через війну, прагнуть бути в ближчих, довірливих стосунках зі своїми дітьми, вони дотримуються звичаїв та традицій, схильні жертвувати власними інтересами задля інших. Водночас, як тато, так і мама, які відчувають занепокоєння через війну не будуть проявляти ворожого ставлення до своїх дітей.

Таким чином, наша третя гіпотеза про те, що існують відмінності у стосунках між батьками та дітьми в залежності від рівня занепокоєння під час війни підтвердилася.

2.5. Рекомендації щодо збереження цілісної взаємодії між батьками та дітьми в умовах військового часу

Результати кореляційного та порівняльного аналізів, дають змогу нам виокремити такі рекомендації, для того, аби зменшити рівень ворожості та директивності батька на рахунок своїх дітей та побудувати теплі та довірливі стосунки між батьками і дітьми орієнтуючись на позитивний інтерес.

У більшості випадків цілісність взаємодії забезпечується тим, що сім'я співвідносить все, що відбувається в ній та з нею, як з індивідуальними особливостями кожного члена сім'ї, так і з факторами взаємної внутрішньо-сімейної детермінації, з механізмами коадаптації.

У кожній сім'ї всі її члени відчувають на собі вплив один одного і навіть тих, хто перебуває далеко поза загальним простором проживання,

особливо – в умовах війни. Тому вчинки її членів обумовлені впливом норм, правил, традицій та цінностей сім'ї в цілому та окремих родичів, а не лише власними потребами та мотивами дітей чи батьків.

В умовах спільного проживання батьків і дітей батьківські відносини відображають характерну для батьків позитивну орієнтацію на власну активність та відкритість, значимість сім'ї загалом. Безумовно, велике місце в них займають цінність дітей та їх майбутнє. Позитивна інтерес створюється завдяки зрілості батьківських почуттів та слабо вираженої фобії втрати дитини. Здатність батьків до прийняття своєї дитини і взаємодії з нею поєднується з досить жорстким контролем організації її життя.

Батьківські відносини чітко структуровані, що визначається сприйняттям батьками себе як незалежної та самостійної особистості, значимістю своєї долі та сім'ї, а також цінністю незалежності, відкритості та самостійності своїх дітей. Водночас для структури батьківських відносин важливі перевага для батьків дитячих якостей у молодій людині та гіперпротекція як стиль виховання. Ймовірно, висока цінність дитячих якостей та гіперопіка призводять до надмірної, іноді недоречної та емоційно забарвленої турботи про своїх дітей, що подорослішали, при труднощах прийняття їх дорослішання як вікової та особистісної особливості.

Система відносин синів і доньок під час спільного проживання з батьками відображає прийняття себе та сімейних цінностей, задоволеність своєю родиною, переважно її відкритістю, активністю. Сім'я сприймається молодими людьми як опора у важких життєвих ситуаціях, насамперед – в умовах війни.

Серед недоліків виховання молоді люди переважно виділяють ігнорування їхніх потреб батьками та надмірність батьківських вимог до них. У цьому, на їхню думку, відображається невпевненість батьків у правильності своїх виховних дій у поєднанні з недовірою до можливостей та самостійності своїх дітей, що дорослішають або вже стали дорослими [49; с. 355].

Батьки повинні бути другом для своїх дітей, але іншим особливим, відмінним від друга-ровесника. Це зумовлено не лише відмінностями психологічних і соціальних позицій дорослих і їх дітей, але й тією особливою психологічною функцією, яку має виконувати дорослий. Дорослий – друг-керівник. Його завдання – допомогти підлітку пізнати себе, оцінити свої здібності та можливості, знайти своє місце у складному світі дорослих, отримати підтримку від батьків, а особливо у складних обставинах, спричинених війною.

Наявність дорослого друга в межах сім'ї – найважливіша умова нормального розвитку, правильного формування дитини в найважчий період її життя. Інколи підлітки ставлять дорослим багато запитань, багато чим хочуть поділитися. Байдужість і ворожість батьків до них є болісними. Батьки повинні проявляти постійний інтерес до психо-емоційного стану дітей в умовах війни. А прагнення дітей поговорити з батьками щиро необхідно підтримувати та зміцнювати. Незадоволена потреба поділитися з батьком чи матір'ю потаємними думками, тривогами, страхами змушує підлітка шукати «довірену особу» поза сім'єю.

Відвертість, довіра повинні бути взаємними, лише тоді між батьками та їхніми дітьми буде розуміння.

Висновки до розділу 2

Отже, для уточнення та розкриття змісту внутрішньосімейних відносин в умовах воєнного часу в дослідженні використані: методика «Поведінка батьків і відношення підлітків до них» Е. Шафера, методика PARI Є. С. Шефера та Р. К. Белла і методика оцінки сімейних цінностей Ш. Шварца.

У дослідженні взяло участь 44 особи віком від 18 до 24 років, з них 33 особи жіночої статі та 11 – чоловічої. Опитувані відповіли на 188 питань: 50 – 1-ї методики, 115 – 2-ї і 26 – 3-ї.

В результаті описової статистики визначено, що в найбільшій мірі характерними є позитивний інтерес як з боку матері, так і батька, автономність та ворожість батька і конформізм та влада матері.

Встановлено кореляційні зв'язки між ціннісними орієнтаціями та батьківсько-дитячими стосунками.

Виявлено також відмінності у цих стосунках в залежності від рівня їхнього занепокоєння під час війни. Всі наші гіпотези знайшли своє підтвердження.

ВИСНОВКИ

Під дитячо-батьківськими стосунками у дослідженні розглядалася система різноманітних почуттів батьків до дитини та дитини до батьків, поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні в системі «батьки-дитина», особливостей сприйняття та розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків батьками.

Провідними характеристиками батьківсько-дитячих стосунків є: батьківська позиція, яка визначається особливостями емоційного прийняття дитини, мотивами і цінностями виховання, проявами рольової батьківської поведінки, ступенем готовності до батьківства і задоволеності ним; стиль сімейного виховання, що характеризується параметрами емоційних відносин, стилем спілкування і взаємодії, ступенем задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю і ступенем послідовності в його реалізації.

Психологічний клімат та особливості виховання у сім'ї відіграють вирішальну роль у формуванні особистості дитини. Окрім того, стосунки в сім'ї між батьками та дітьми продовжують впливати як протягом дитинства, так і у подальшому дорослому житті суб'єкта. Змістовна та емоційна сторона цих стосунків, їх форми, функції можуть змінюватися, проте їх значимість залишається постійно високою, навіть для зрілої особистості. Дитячо-батьківські стосунки входять до однієї з підсистем сім'ї і, як і сім'я загалом, мають свою рольову структуру. Феномен взаємозалежності сімейних відносин дозволяє скласти їх характеристику, вивчаючи ролі, які виконує у сім'ї дитина.

Серед недоліків виховання молоді люди переважно виділяють ігнорування їхніх потреб батьками та надмірність батьківських вимог до них. Але прагнення дітей поговорити з батьками щиро необхідно підтримувати та зміцнювати.

В процесі дослідження було проведено аналіз отриманих даних, кореляційний аналіз та порівняльний аналіз.

При аналізі отриманих даних, було встановлено, що для досліджуваних в найбільшій мірі характерні позитивний інтерес та автономність по відношенні до метері. Разом з цим, їм не характерна ворожість та непослідовність, що говорить про те, що мами не проявляють агресивності та жорстокості до своїх дітей. По відношенні дітей і батька, ми отримали низькі показники за шкалами «директивність» та «непослідовність» і високі показники позитивного інтересу та автономності. Таким чином, перша гіпотеза про те, що найважливішими у виховній тактиці батьків, діти відзначають позитивний інтерес з боку батьків та автономність підтвердилась.

За допомогою кореляційного аналізу було встановлено, що чим більше тато має універсальні цінності, тим менше він є ворожим ($r=-0,31$ при $p>0,01$), чим більше батько придушуватиме свою агресивність ($r=-0,32$ при $p>0,01$) та буде менше проявляти інтерес до дитини ($r=-0,33$ при $p>0,01$), тим більше він буде автономним, тобто незалежним від сім'ї, водночас, чим більше він проявлятиме інтерес та цікавість до дитини, тим менше батько буде демонструвати свою бездіяльність ($r=-0,3$ при $p >0,01$). Що стосується аналізу результатів мам, то чим менше мама надмірно турбується ($r=-0,303$ при $p>0,01$), залежить від своєї сім'ї ($r=-0,395$ при $p>0,01$), чим менше придушує власну волю та свободу ($r=-0,317$ при $p>0,01$), здійснює самопожертву ($r=-0,375$ при $p>0,01$), боїться образити ($r=-0,354$ при $p>0,01$), не провокує та не вступає у сімейні конфлікти ($r=-0,328$ при $p>0,01$), чим менше мама дратівлива ($r=-0,318$ при $p>0,01$), сувора ($r=-0,331$ при $p>0,01$), не втручається без потреби у світ дитини ($r=-0,351$ при $p>0,01$), якщо мама ухиляється від конфлікту ($r=-0,39$) тим більше вона автономна. Також на автономність мами, нажаль, впливає і бездіяльність чоловіка ($r=-0,338$ при $p>0,01$), а також пригнічення її сексуальності ($r=-0,351$ при $p>0,01$) (рис.

2.13). Таким чином, наша гіпотеза про те, що існує взаємозв'язок між поведінкою батьків до дитини та сімейними цінностями підтвердилася.

За результатами порівняльного аналізу було встановлено, що між людьми, які занепокоєні через початок повномасштабної війни в Україні і тими, що не відчують хвилювання з цього приводу, були виявлені деякі відмінності у сімейних стосунках та взаємодії з дітьми в таких показниках як, директивність батька, ворожість батька, непослідовність батька, позитивний інтерес матері, директивність матері, ворожість та непослідовність матері, конформізм, традиційність, влада та самостійність. Таким чином, наша третя гіпотеза про що існують відмінності у стосунках між батьками та дітьми в залежності від рівня занепокоєння під час війни підтвердилася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання: дис.доктора педагогічних наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка, 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ, 2017. 573 с.
2. Алексеєнко Т.Ф. Ціннісні орієнтири сімейного виховання. Рідна школа, 2007. №10. С. 69-72.
3. Анопрієнко О. В. Стосунки у сім'ї як чинник виникнення хронічного стресу в підлітковому віці. Міжнародний науковий форум:соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент 2015. Вип. 19-20. С. 214-224.
4. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. Вип. 2. С. 117-125.
5. Бевз Г.М., Ворожбієва Е.В.Тривожність як чинник зниження особистісної ресурсності дитини середнього шкільного віку в умовах вимушеного переселення із зони бойових дій. Освіта та розвиток обдарованої особистості.2015. № 1(44). С.35-38.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
7. Будяк Н. М. Основи сімейної психології. Львів: Фортеця, 2007. 345 с.
8. Булатевич Н. М. Перинатальна психологія та психологія батьківства: історія та сучасність. Проблеми емпіричних досліджень у психології. Вип. 2. Київ: Гнозис, 2009. 412 с.
9. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. друге, доопрацьоване і доповнене. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
10. Вікова та педагогічна психологія: навч. пос. для студ. ВНЗ / під ред.О. В. Скрипниченко, Л. В. Долинської, З. В. Огороднічука. Київ:Карквела, 2007. 400 с.

11. Вітюк Н. Р. До проблеми конфліктності батьківсько-дитячої взаємодії в період підліткової кризи. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ. 2007. Вип. 12. Ч. 1. С. 79-88.
12. Грижак М. В. Діагностика батьківсько-дитячих відносин як умова надання просвітницької консультативної допомоги сім'ям. Педагогічний дискурс. 2012. Вип. 13. С. 58-64.
13. Захарченко О. В., Литовченко Н. Ф. Детермінація емоційної залежності особистості досвідом батьківсько-дитячих стосунків. Сучасні виміри практичної психології: збірник робіт студентів кафедри загальної та практичної психології / відп. ред. М. В. Папуча. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 105-111.
14. Зозуль Т. В. Психологічне дослідження стосунків у сім'ях дітей-переселенців. Психологія і особистість. 2020. № 1(17). С. 56-70.
15. Каткова Т. А., Зотова А. О. Конфлікти між батьками та дітьми: причини та способи їх подолання. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія, 2013. Вип. 40(1). С. 177-181.
16. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том І. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ, 2002. 288 с.
17. Комінко С.Б., Кучер Г.В. Кращі методи психодіагностики: Навч. посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2005. 406 с.
18. Корнієнко А. Не сотвори собі кумира. Про найпоширеніші помилки у вихованні дітей та способи їх. Ваше здоров'я. Медична газета України. 2004. С. 4-5.
19. Корнійчук С. В., Олійник О. О. Роль батьківського ставлення до дітей у формуванні батьківсько-дитячих відносин. Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія». №113 (1). 2022. С. 117-123.

20. Лещинська О.А .Феноменологія психологічної залежності в деструктивних культурах релігійного типу:монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2019. 216 с.

21. Ліпич Л. Сім'я та сімейні цінності в умовах трансформаціїтрадиційних соціальних інститутів. Релігійна свобода. 2018. № 21. С.14-27.

22. Макух О. І.Трансформація цінностей сучасної сім'ї. Наукові записки Національного університету «Острозька академія».2020.№10.С. 112-116.

23. Оліфірович Н. І. Зінкевич-Куземкіна Т. А. Велента Т.Ф. Психологія сімейних криз. Київ: Академвидав, 2006. 360 с.

24. Пихтіна Н.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей: Навч. посібник. Ніжин: вид. НДУ, 2012. 376 с.

25. Повалій Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. Вип. 16. 2012. С. 233-240.

26. Поніманська Т. І.Гуманізація педагогічної позиції у просторі дитинства. Дошкільне виховання. 2003. № 12. С. 3-5.

27. Потапчук Є. М., Серга О.О. Реалізація сім'єю з підлітками функції виховання як психологічна проблема. Науковий журнал «Габітус»Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Вип. 21. 2021. С. 183-187.

28. Потапчук Н. Д., Повх В. І. Емоційна співзалежність у партнерів як ознака психологічної проблеми. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збірник тез Всеукраїнської науково -практичної конференції (22 жовтня 2021 р.) / уклад. В. С. Бліхар. Львів: ЛьвДУВС. 2021.С. 265-267.

29. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навч. посіб. для студентів вищ. навч.закл. / Н.О. Гончарова, Ю.Л. Горбенко, Ю.І.Калюжна, та ін.; за ред. К.В.Седих. Полтава: Астроя, 2018.342с.

30. Радчук Г. К., Тіунова О. В. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків. Навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. 121 с.
31. Самоґаєва Е. О. Особливості взаємин батьків з підлітками у сучасних сім'ях. Проблеми сучасної психології, 2013. Вип. 21. С. 647-658.
32. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми вперіод військового конфлікту: навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б.Левченко, В.Г.Панка, І.М.Трубавіної. Київ: Агентство «Україна», 2015. 177с.
34. Сьомкіна І.С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців : стан та перспективи. Збірка наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький:ХІСТ, 2015. №11. С.76-83.
35. Тавровецька Н. І. Емпіричне дослідження дитячо-батьківських відносин в неповних родинях. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки. 2013. Вип. 1.С. 44-47
36. Філіпчук Г. Г.Духовне й націокультурне у змісті. Актуальні питання мистецької освіти та виховання. 2014. № 1-2 (3-4). С 3-18.
37. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Київ: Основи, 1998. 714 с.
38. Фурман А.В. Психологія Я-концепції, Львів: Новий Світ-2000, 2006. 360 с.
39. Чайковська О. М. Психологічні особливості конфліктності у підлітковому віці. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 38(1). С. 251-257.
40. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні особливості конфліктів у системі родинних відносин «батьки-діти». Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. Т. X, вип. 25. С. 540-548.

41. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. Український соціум. 2004. № 2 (4). С. 80–84.
42. Andolfy M. Family therapy. An international approach. London, 1979.
43. Belsky J., Barends N. Personality and parenting. Handbook of parenting. Children and parenting / M.H. Bornstein (ed.). Vol. 1. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2002 P. 415-438.
44. Bowen M. Family Therapy in Clinical Practice. NY: Jason Aronson, 1978. 312 p.
45. Bowlby J. Child care and the growth of love. London: Penguin Books. 1953. 284 p.
46. Bowlby J. Mother-child separation. Mental Health and Infant Development, № 1. 1956. Pp. 117-122.
47. Daniels D., Plomin R. Differential experience of siblings in the same family. Developmental Psychology. 1985. Vol. 21. P. 747-760.
48. Erikson E. Kindheit und Gesellschaft. Zürich, 1957. 420 S.
49. Roe A., Siegelman M. A parent-child relations questionnaire. Child Dev. 1963. Jun. № 34. Pp. 355-369.
50. Rolling N., Lord M. Some roles children play their families. N.Y., 1964.
51. Shaffer D., Waslick B. D. The Many Faces of Depression in Children and Adolescents (Review of Psychiatry). 1st Edition. Amer Psychiatric Pub Inc. 206 p.
52. The Effects of War on Children: A Review by Diane H. Lickenbrock. Journal of Pediatric Nursing, 2019.